

Ганна Шестера, *магістр української мови та літератури,
аспірант кафедри української літератури
Луганського національного педагогічного університету
імені Тараса Шевченка*

ДУХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА МАЛИКА

*“А що історія? Історія – коріння...
Чим глибше, тим міцніше стоїмо”
Павло Загребельний “Диво”*

У статті окреслено духовний потенціал творчого доробку Володимира Малика, з'ясовано принципи творчості письменника, серед яких засадничими є національні та загальнолюдські принципи людської екзистенції, зацентовано увагу на деяких біографічних моментах, важливих для розуміння постаті письменника та його мистецької праці.

Постановка проблеми. Письменство є потужним духовно-суспільним акумулятором, який насичує і живить людину енергією людяності. Література, як продукт письменства, завжди була одним з ефективних внутрішньоособистісних запобіжників, що охороняють людську спільноту від розпаду, коли суспільна напруга здійснюється на небезпечний рівень.

Аналіз останніх досліджень. Вивченням духовних цінностей у світлі художньої літератури займалися Н.Й. Волошина, О.В. Слоньовська, А.М. Фасоля та ін. Творчість Володимира Малика ще не була предметом ґрунтовного наукового дослідження, маємо лише декілька статей і рецензій його романів та науково-популярне видання Ігоря та Валерія Козюри “Володимир Малик: життя та творчість”, де в художній формі подано життєпис видатного письменника, спогади його друзів, рідних, знайомих.

Мета статті: окреслити засадничі принципи творчості письменника, значення біографічних елементів у формуванні особистості митця, виявити духовний потенціал літературних творів, де фундаментальне значення мають національні та загальнолюдські принципи людського буття.

Виклад основного матеріалу. “Український Вальтер Скотт”, “Козацький Дюма”, “чарівник з берегів Сули” [3, 3] – так називали Володимира Кириловича Малика (Сиченко), видатного письменника-романіста історичного минулого, чий твір були перекладені англійською, російською, польською, словацькою та вірменською мовами. У щоденнику письменник висловив суть і головне завдання своєї творчості: “Всі свої найголовніші твори я написав з одною метою – виправити духовний хребет нашого народу” [3, 37]. Власне

історія є джерелом інформативного характеру щодо соціального, матеріального, культурного буття певного етносу в означених часових рамках. Література художня, не відмежовуючись повністю від історії, перекодовує її фактуальну інформативність “з точки зору... значущості для формування духовного багатства особистості, людської краси і досконалості” [2], актуалізуючи увагу на ціннісних орієнтирах як загальнолюдських, так і національних. Національні цінності, маючи в своїй основі психологічне підґрунтя, перебувають у діалектичному поєднанні із загальнолюдськими цінностями та виявляються через історію й культуру даного народу, традиції, звичаї, обряди, національний ідеал.

У 1990 році в одному з інтерв'ю Малик сказав: “Колишні ідеали або розвінчані, або зруйновані, або просто не “вписуються” своїм романтичним благородством у наш суворий, прагматичний час виживання. Духовний вакуум нашого... життя не дає юній душі поживи для зміцнення, для стержня. ...ми повинні плекати дитячу душу. < > Ми повинні керуватися ідеалами гуманізму... Життя показує, що нічого кращого поки що людство не придумало, хоч і намагалося. Інші доктрини, в яких закладено хоч краплину насильства, не прийнятні” [3, 9]. В. Малик, оформлюючи національну історію в літературний наратив, прагнув подати моральні настанови майбутнім поколінням, експлікувати історичний духовний досвід, застерегти “від бездуховності, неробства, від втрати почуття гідності людської” [3, 11].

Факти з життя й діяльності допомагають знайти витоки, пояснити й інтерпретувати естетичні домінанти творчого доробку письменника. Народжений у голодному 1921 році, Володимир дванад-

цятирічним підлітком пережив голодомор 1932 – 1933 років, потім студент філологічного факультету Київського університету, який на початку війни йде в народне ополчення, поранення, полон, невдалі втечі по дорозі в Німеччину на каторгу, два роки концентраційних таборів, визволення, півроку радянського “фільтраційного” концтабору, продовження навчання в університеті, учителювання в сільській школі, голод післявоєнних років 1946 – 1947 – життєвий калейдоскоп, який скоординував світосприйняття письменника, вплинув на його оцінку людської екзистенції, усвідомлення духовних цінностей як найголовніших життєвих констант, що знайшло безпосереднє відображення в літературній творчості.

Літературну діяльність В. Малик починав як дитячий письменник віршованою історичною казкою “Журавлі-журавлики” (1957) про часи турецько-татарських набігів на Україну. Своє прізвище Сиченко майбутній письменник вважав немілозвучним, тому й узяв літературний псевдонім Малик – дівоче прізвище дружини Галини Леонтіївни. Богдан Йосипович Чайковський, київський письменник, редактор і видавець, одразу оцінив талант молодого письменника: “Щоправда, не все вдалося добре авторові цієї казки, зустрічалися невірні рядки, однак в цілому твір зацікавлював подіями, хоч із далекої давнини, все ж близькими своїм патріотизмом, приваблював щирістю. Видно було, що це справжній успіх молодого поета, який зважився подарувати дитячій літературі свій талант, позначений оригінальністю і своєрідністю” [3, 5]. Звертаємо увагу, що з самого початку літературного шляху, працюючи в жанрі літературної казки, В. Малик обрав історичне спрямування літературної творчості.

Стан суспільства, у якому довелося працювати письменнику, зумовив вибір жанру казки. З одного боку, було бажання підтримати дітей, “...підбадьорити хоча б добрим словом, вселити в них віру в те, що й найстрашніші випробування скінчаться..., що ніякий голодомор, ніяка каторга не в силі зламати справжню людину” [3, 15], вплинути на процес формування національного характеру, який починається в молодшому, набуваючи інтенсивності в середньому шкільному віці, у час активної соціалізації особистості. Саме в цей період за певних сприятливих умов у дітей визріває інтерес до культури та історії свого народу, відбувається усвідомлення зв'язку із тією чи іншою етнічною спільністю. З іншого боку, обмежував жорстокий контроль усієї літературної продукції, про який В. Малик дізнався ще дитиною.

У шостому класі майбутній письменник напи-

сав оповідання про голод алегоричною, езопівською мовою, перенісши пережиті відчуття й картини у Туреччину, в Стамбул, бо вже тоді розумів, що про голод на батьківщині писати не можна. Оповідання потрапило до ГПУ, викликали батька письменника, погрожували Соловками, а вдома батько покарав Володимира. Як говорив письменник, пізніше це навчило його самоцензури.

Згодом письменник приймає рішення спробувати себе в жанрі казки, сторичної легенди: “Адже, – зауважував В. Малик, – в історії рідної землі було чимало трагічних сторінок, розповідаючи про які, можна було б сказати і про те, про що мовчали “співці щасливої доби”, не розповідали шкільні підручники... До того ж в легендах Добро завжди перемагає Зло, а їх герої долають будь-яку Біду...” [3, 17]. Відповідно, жанр казки, у якому почав працювати В. Малик, несучи в собі великий виховний і культурологічний потенціал, давав змогу письменнику реалізувати поставлену мету.

Згодом з'явилася низка історичних казок-легенд В. Малика: “Чарівний перстень” про Олексу Довбуша, “Месник із лісу” про Устима Кармалюка, “Червона троянда” про хлопця-партизана Василька, “Микита Кожум'яка” та “Воевода Дмитро” про захисників стародавнього Києва.

У 1960 р. з'являється перша прозова повість “Чорний екватор” про повстання народу Кенії проти англійських колонізаторів 1952 – 1956 рр. За словами Ігоря та Валерія Козюри, дослідників життєвого й творчого шляху письменника, “...Володимир Кириловичу було вже тісно в рамках поетичного жанру” [3, 27]. Активно працюючи як письменник і як літературний критик, у 1965 друкує повість “Новачок”, у 1971 р. виходить літературно-критичний нарис “Олесь Донченко”. Згодом побачили світ й інші пригодницькі повісті: “Дві перемоги”, “Слід веде до моря”, “Двоє над прірвою”.

Найповніше талант письменника розкрився в жанрі історичного роману. “Посол Урус-шайтана” (1968), “Фірман султана” (1969), “Чорний вершник” (1976), “Шовковий шнурок” (1977), що склали тетралогію “Таємний посол”, “Князь Кий” (1982), “Черлені щити” (1985), “Горить свіча” (1992), “Чумацький Шлях” (1993), “Князь Ігор. Слово о полку Ігоревім” (1999) – романи, які, на нашу думку, стали феноменом етичної та національної пам'яті, культурної самобутності української нації від найдавніших часів.

Перехід до історичної прози відкривав письменнику широкий простір для репрезентації історичного минулого українського народу, його національних цінностей, які втілюють у собі й за-

гальнолюдський зміст. Сам В. Малик говорив з цього приводу: “я зрозумів, що поезія обмежує мене в можливостях. < > Хотілося б ширше розповісти про історію народу. Відчував, що мені, як письменнику, зробити це легше, ніж історикам. Адже історик оперує точними фактами і не має права на домисел, а письменник має змогу конструювати давно зникле життя. І образно подати його читачеві” [3, 27].

Талант, мета, бажання працювати – здавалося б у письменника були всі умови для плідної творчої роботи, окрім сумнозвісного принципу соцреалізму, якого вимагалось додержуватись в усіх мистецтвах. З відносною лібералізацією культурного життя на початку 1960-х рр., коли відбувається знайомство радянської мистецької інтелігенції із сучасними напрямками в західній культурі, частина письменників намагаються в своїй творчості поступово відходити від принципів соцреалізму, але це не означало припинення тотального контролю. “Художня література – це не тільки тексти. Це й умови творення літератури, які, зрозуміло, не тільки поза нею, а, трансформовані, і в ній самій” [1, 6], – влучно зазначав В. Дончик.

На сторінках щоденника письменник розкриває труднощі роботи над майбутньою тетралогією “Таємний посол”: “Писати про історію України небезпечно. Та ще мені! Єдиний вихід – писати про спільну боротьбу українського та російського народів проти турецької імперії. Лише тоді я можу сподіватися, що роман (на той час у письменника був задум створити роман, писати тетралогію не планувалося – Г.Ш.) побачить світ. Але писати так, щоб опоетизувати козацтво і свій народ! Писати для людей, в першу чергу. І писати так, щоб читач, узявши до рук книжку, не відірвався від неї до кінця! Бути патріотичним, але так, щоб твір надрукували (60-ті роки ХХ ст.). Робити реверанси, але так, щоб кожен розумів, що автор змушений їх робити і що при потребі їх легко усунути без втрати для твору!” [3, 30].

Опрацювання тексту тетралогії дає змогу переконалися в письменницькій майстерності В. Малика. Змушений йти на компроміси з існуючим режимом, письменник у процесі нарації зумів висвітлити спільну боротьбу українського, російського, болгарського, польського, австрійського народів проти Османської імперії у світлі духовних орієнтирів, не відмежовуючи національні цінності від загальнолюдських. Через входження у текст, внутрішньо-почуттєву його структуру (психологічно-глибинні переживання персонажів, їх прагнення, світовідчуття), відбувається проникнення в ідейний задум письменника на глибинних рівнях: апелювати та активізувати в читача за-

гальнолюдські духовні цінності, національні ідеали та орієнтири, усвідомлення своєї етнічної належності, формувати мотиваційні установки у ставленні до своєї спільноти.

Автор виносить на осмислення читача споконвічні проблеми. Як приклад, звернемося до найгрунтовнішого історичного полотна В. Малика тетралогії “Таємний посол”. У Туреччині, як і в будь-якій країні, є нещастя й горе, представники різних прошарків населення знущуються над своїми ж співвітчизниками: “Он яка Туреччина. – подумав Арсен < >. – І тут, як і в нас, бідні низом, а багаті горою! Правда мовчить, зціпивши зуби, а кривда безсоромно розперезалася і сліпо, нахабно бреде по людських горбах” [4, 88], або “Арсен вслухався в... розмову і з подивом відзначив у думці, що люди скрізь однакові. Горе зближує їх, розкриває серця” [4, 94].

Функціонуючі в тетралогії персонажі виявляють людяність, самопожертву не тільки до своїх друзів, а й до ворогів (наприклад, донський козак Роман Воїнов закриває собою закривавленого Арсена, коли Алі шмагав його батою; болгарин Младен, ватажок повстанців, лікує свого шкільного товариша Якуба, який волею долі опинився у ворожому таборі; Арсен ризикує життям заради турка Бекіра під час селі, рятує Хатче та Адіке – дочок свого запеклого ворога Гаміда та ін.).

Головний персонаж Арсен Звенигора, діючи в історичному часі й просторі, втілює в собі найкращі риси українського етносу: “Подумав..., що зараз дуже зручно втекти. Ключ від кайданів у кишені. < > Але, згадавши про товаришів, обличив цю думку. Ні, треба обов’язково передати їм ключ. Може, ще кому всміхнеться доля і пощастить добратися додому?” [4, 94], кохану Златку ладен “з пазурів самого шайтана” [5, 288] вирвати, у час нагальної потреби “...подати звістку в Москву, гетьману в Батурин, а також королеві польському у Варшаву” [5, 321] про військові плани Туреччини згоден “пожертвувати найдорожчим заради батьківщини!” [5, 322]. При цьому письменник таким чином організовує процес нарації, що в читача не складається враження штучності персонажа, навпаки присутня емоційна напруга й внутрішня боротьба в кризових ситуаціях, бажання й сумніви, відвага й страх реальної живої, сучасної нам, людини.

У 1972 р. почалася кампанія проти історичної літератури, “холодним і несправедливим крилом зачепила вона і мене” [3, 32] – згадує В. Малик на сторінках щоденника. Письменнику робилися закиди за ще незавершеною тетралогією “Таємний посол” щодо дружніх взаємин козака Арсена

Звенигори з польським шляхтичем Мартином Спихальським (хоча історія має досить прикладів дружби представників українського й польського народів), затушуванні класових суперечностей на Січі (хоча, опрацювавши текст роману, стає зрозумілим безпідставність подібного обвинувачення).

Навіть у пострадянський період трапляється відсутність об'єктивності, продовження претензійозних оцінок, як-от стосовно роману "Горить свіча". "Критик П. Охріменко, – говорить письменник, – ...закидає мені, що я вивів єврейку Маріам, "треба русинку". "Не міг православний воевода одружитися з іудейкою" [3, 35]. Відповідно, у літературно-критичних колах ще констатуємо наявність закостенілої свідомості, втиснутої в канон, якої не встигло позбутися суспільство. Звідси неможливість врахування загального полотна художнього твору, нестаток об'єктивності в оцінках почуття, кохання, вірності тощо, небажання підходити до проблеми з точки зору загальнолюдських цінностей, з точки зору вірогідності створеної наративної моделі.

Висновки. До національних цінностей професор О. Вишневецький відносить патріотизм, почуття національної гідності, історичну пам'ять, рідну мову, культуру, пошану до державних символів, єдність поколінь на основі віри в національну ідею. Складовою частиною національних цінностей є віра в національні ідеали, у щасливе майбутнє свого народу, а також любов до національної куль-

тури, мови, звичаїв та обрядів, яку випромінюють історичні романи В. Малика, несучи в собі особливу художньо-естетичну енергетику. Разом з тим, відсутні в історичних полотнах письменника відкриті декларації чи повчання, які маркують низькохудожню літературну продукцію, що була розповсюджена в радянські часи. У подальшому планується дослідити, яким чином В. Малик організував процес наративізації історичних фактів та подій з позицій ціннісних орієнтацій та ідеалів, завдяки чому художній наратив історії письменника функціонує як вірогідна модель людської екзистенції.

1. Дончик В. Національна історія як духовне оперття української літератури / Віталій Дончик // Слово і час. – 1997. – № 9. – С. 6 – 9.

2. Касян Л. Роман Володимира Малика "Горить свіча" у контексті художнього відображення історичного минулого / Касян Людмила. – Режим доступу : <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=767>

3. Козюра І. В. Володимир Малик : життя і творчість / Ігор Козюра, Валерій Козюра. – Полтава: АСМІ, 2002. – 132 с.

4. Малик В. Твори: В 2 т. Т.1. Таємний посол: Роман Посол Урус-шайтана; Фірман султана. – К.: Дніпро, 1986. – Кн. 1, 2. – 440 с.

5. Малик В. Твори: В 2 т. Т.2. Таємний посол: Роман. Чорний вершник; Шовковий шнурок. – К.: Дніпро, 1986. – Кн. 3, 4. – 492 с.

V
° ° ± ° ° ± ° ° ± ° ° ± ° ° ± ° ° ± ° ° ± ° ° ± ° ° ± ° ° ± ° °

• •

В КОЖНІЙ ФРАЗІ – ДУМКА

“[Мови] – суть засоби перетворення початкових елементів думки і тому можуть бути названі засобами створення думки”.

*Олександр Потебеня
український лінгвіст*

“Для людини, головною складовою якої є розум, на першому місці повинно стояти піклування про здобування... мудрості. Перший ступінь включає лише ті питання, які завдяки власному природному світлу настільки є ясним, що можуть бути отримані і без роздумів. Другий ступінь охоплює все те, що дає нам чуттєвий досвід. Третій – те, чому нас вчить спілкування з іншими людьми... На четвертому місці читання книг..., що написані людьми, які є здатними наділити нас добрими настановами. Вся мудрість, якою зазвичай володіють, здобута, на мій погляд цими чотирма способами... Але в усі часи були великі люди, що намагалися приєднати п'ятий ступінь мудрості, більш високий та правильний..., бо шукали перші причини та істинні начала, з яких виводили пояснення всього доступного для пізнання. І ті, хто прагнув цього, отримали, переважно, ім'я філософія”.

*Декарт Рене
французький фізіолог, філософ, фізик*

V
° ° ± ° ° ± ° ° ± ° ° ± ° ° ± ° ° ± ° ° ± ° ° ± ° ° ± ° ° ± ° °